

Diskusijos, pokalbiai

ALFRED ERICK SENN

APIE ŽODĮ „VALSTYBINGUMAS“

Terminas „valstybingumas“ įsitvirtino lietuvių politinėje mintyje, bei vartojamas politinėje analizėje, tačiau jo prasmė nėra aiški. Tai rodo ryškus nuomonių nesutapimas dėl šio termino vartojimo. Autoriai kiekvienas savaip supranta, apie ką jie diskutuoja, bet ne visada skaitytojui arba klausytojui aišku, apie ką yra kalbama, o žodžio nerastume išeivijos žodynuose, išleistuose V–ame dešimtmetyje Vokietijoje. Tuo tarpu „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ (Vilnius, 1970) nurodyta: „Su Tarybų Sąjungos pagalba lietuvių liaudis apgynė savo laisvę, savo valstybingumą“. Savo ruožtu V. Piesarskas ir B. Švecevičius „Lietuvių–anglų kalbų žodyne“ siūlo aiškinti valstybingumą angliškai nesuvokiama fraze – „self-dependence (of State system)“. Net ir Senn – Salio „Wörterbuch de litauischen Schriftsprache“ (t. 5) nebuvo informatyvus: „Staatshoheit f., = praxis f.“ [1].

Dvyliktajame „Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“ tome valstybingumo definicija gerokai platesnė: „Tautos, tautų grupės ar kitos istoriškai susiklosčiusios socialinės bendrijos politinės sistemos savybė, kurią sudaro tai, kad tos sistemos svarbiausias komponentas yra valstybė“. Tačiau toks apibrėžimas yra daugiau aprašomojo, o ne normatyvinio pobūdžio. Jis nepaaiškina tos emocionalios kokybės, kurią teikė terminui kalbėjusieji ar rašiusieji šia tema 1989–1990 m. laikotarpiu. Akivaizdu, kad valstybingumas privalo būti apibrėžtas specifiniame kontekste, o ne kaip abstraktus konceptas.

Nesiūlydami vieno idealaus apibrėžimo, bet veikiau svarstydami įvairius valstybingumo vartojimo atvejus, straipsnyje norėtume pradėti diskusiją šio žodžio ir sąvokos definicijos klausimu. Tyrinėjant paaiškėjo, jog dalis problemos glūdi XX a. II pusėje išryškėjusiuose skirtinguose lietuvių politinio elgesio tipuose. Todėl šis straipsnis yra tarsi filologinės analizės bandymas bei modeliavimo eksperimentas.

Žodis „valstybingumas“ autoriaus vartojama prasme galėjo būti tiesiog „nepriklausomybės“, „nepriklausomos valstybės“ pakaitalas, sinonimas. Juo arba apibūdindavo valstybinę egzistenciją, teisę būti valstybe, tautos politi-

nės sąmonės lygį, arba tautos valstybines aspiracijas kaip jos politinio identiteto apraiškas. 1988–1990 m. „valstybingumas“ vartotas tokia forma kaip „valstybingumo įgyvendinimas“ arba „valstybingumo atkūrimas“ turint galvoje prigimtą, neginčijamą teisę į valstybinę būtį. Priešingai „suverenumo“, „suvereniteto“ ar „savarankiškumo“ sąvokoms, galėjusioms reikšti „nepilnumą“, „dalinumą“, „valstybingumas“ paprastai implikavo absoliučią teisę, nedalomą idealą.

Tokių minčių pagrindas – tautų apsisprendimo principas, idėja apie kiekvienos tautos teisę pasirinkti savą kelią ir turėti savo valstybę. Tiesa, kritikai įrodinėjo, kad iš tikrųjų tauta nėra vienos nuomonės ir kad viena ar kita tauta yra pernelyg maža bei silpna gyvuoti nepriklausomai. Tačiau skirtingų kultūrų ir kalbų egzistavimas norom nenorom derino demokratinius idealus su mintimis apie racionalų žmonijos organizavimą skirtingomis kultūrinėmis charakteristikomis pasižyminčiais politiniais vienetais.

Atrodo, „valstybingumas“ lietuvių politinėje leksikoje pasirodė tik po 1940 m. Sovietų aneksijos. Prieš tai jis nebuvo plačiai vartotas. Nerastume jo, pavyzdžiui, Lietuvos Tarybos 1917–1918 m. protokoluose, nors šio dokumento rinkinio sudarytojai vieną kartą vartojo šį žodį, išskleisdami santrumpą „valstyb.“. Tačiau pažymėtina, kad Lietuvos valstybės kūrėjai 1918 m. taikė „suvereniteto“, „suverenos valstybės“ ir „savistovybės“ formuluotes. Tokiu būdu frazė „valstyb. tradicija“ veikiau reiškė „valstybės/tradicija“. [2]

Pirmojo pasaulinio karo metais kilus idėjoms apie Lietuvos nepriklausomybę, „valstybingumas“, kaip paplitusio lenkiško žodžio „państwo“ vertimas, galėjo būti laikomas pavojingu. Mat šią sąvoką vartojo J. Pilsudskio aplinka, apibūdindama multitautinės, bet su dominuojančia lenkų kultūra, valstybės („państwo“) – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – atkūrimą ir priešindami tai su valstybe, paremta daug siauresniu tautybės („narodowość“) principu. Tarpukariu lietuvių istorikai apskritai nevartojo „valstybingumo“. Sakykime, Šapokos istorijoje Lietuvos valstybės klausimas po Liublino unijos, t. y. tai, ką šiandien istorikai vadina „valstybingumu“, aptariamas skyriuje apie „valstybės santvarką“.

Išimtį sudaro Mykolo Rōmerio, vienu metu J. Pilsudskio šalininko, pora „Lietuvos Konstitucinės teisės paskaitų“ puslapių, kuriuose šis žodis keletą kartų pavartotas. Kalbėdamas apie „sąlygas Lietuvos valstybingumui įgyvendinti“, autorius, regis, laikė „valstybingumą“ idealu, gal net „suvereniteto“ sinonimu, rašydamas apie „nacionalinio Lietuvos valstybingumo idėją“, jis veikiausiai galvojo apie Lietuvos, kaip valstybės, egzistavimą. Tačiau jau kitose eilutėse randama frazė apie „šio Rusijos valstybingumo nuvalymą“ leidžia traktuoti „valstybingumą“ kaip „valdžios“ sinonimą ar „suverenite-

to" praktinę formą. Na, o „Pirmuose Lietuvos valstybingumo daiguose” M. Römeris galbūt šiuo terminu nusako „nepriklausomybę” ar „nepriklausomą valstybę”[3].

1939 m. rugpjūčio 23 d. Molotovo–Ribentropo paktas pakeitė Lietuvos istorijos vyksmą. 1940 m. birželyje Josifas Stalinas, pasipelnėdamas iš Hitlerio duoto pažado, pasiuntė savo jėgas į Lietuvą, Latviją, Estiją. 1940 m. rugpjūtyje SSSR aneksavo Lietuvą. Įtvirtinant šį procesą, sovietai stokojo žodyno, kuriuo išreikštų „tarybinės” ar „sovietinės santvarkos” pranašumus prieš „nepriklausomybę”. Buvo kalbama apie „saugumą ir nepriklausomybę”, „dvi Lietuvos”, „savarankišką gyvenimą”. Bene arčiausiai prie „valstybingumo” priartėjo Justas Paleckis – „socialistinės Tarybų [Sovietinės?] Lietuvos gyva dvasia ir jos kovos vėliava”. Atėjus metui apibūdinti naują valdymo sistemą, Antanas Sniečkus prakalbo apie „Lietuvos valstybės santvarką”, o Mečys Gedvilas garbino „tarybinę santvarką” bei „proletarinę demokratiją”[4].

Panašu, kad sovietiniai ideologai įdiegė valstybingumą, sujungdami visas šias netikslias frazes į vieną koncepciją, turėjusią reikšti kažką daugiau nei formali nepriklausomybė. 1988 m. Arvydas Juozaitis tvirtino: „Kaip pagrindine propagandine priemone buvo iškelta vadinamojo tarybinio (socialistinio) valstybingumo koncepcija” [5]. Sovietiniai apologetai atkakliai teigė, kad Lietuvos Respublika apskritai nebuvo nepriklausoma, o tarnavo Vokietijos, Anglijos ir net Amerikos kapitalistų naudai. Anot jų, tik „suvereni” Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika SSSR sudėtyje sudarė lietuviams optimaliausias sąlygas ekonominiam, kultūriniam ir politiniam valstybingumo principo realizavimui.

1985 m. „Lietuvos Liaudies Seimo stenogramų ir medžiagos” sudarytojai aiškino, kad „šiuo Liaudies Seimo nutarimu [t. y. 'deklaracija apie valstybės santvarką'] nacionalinis lietuvių tautos valstybingumas įgijo socialistinį pobūdį, o proletariato diktatūra – Tarybų valdžios formą”. Ir pridūrė: „Dauguma jų [t. y. Lietuvos darbo žmonių] puikiai suprato, kokia didelė laimė yra tai, kad lietuvių tautos socialistinį valstybingumą užgarantavo visa ekonominė, politinė ir karinė Tarybų šalies galia” [6].

Tikroji „valstybingumo” prasmė, be formalaus, juridinio apibrėžimo, liko neaiški. Terminas veikiau simbolizavo „esmę” ar „idealą” to, kuo turėtų būti politinė sistema nei įstatymų kodeksą ir specifinę institucinę struktūrą. Remiantis su Sovietų Sąjungos ir Lietuvos SSR konstitucijomis, Lietuvos respublika turėjo teisę „laisvai išeiti iš TSRS” ir užmezgti santykius su užsienio šalių vyriausybėmis [7]. 1945 m. Stalinas netgi dėjo pastangų, tiesa, nesėkmingų, išgauti Lietuvos SSR vietą Jungtinėse Tautose. Žinoma, Sovietų Lietuva neužmezgė diplomatinių santykių su jokia užsienio valstybe, o diskusiją dėl galimybės atsiskirti būtų traktuota kaip išdavystė. Tačiau prieš

„perestroikos” ir „glasnost” erą sovietai nematė čia prieštaravimų, kadangi kažkada Leninas buvo pabrėžęs ryškų skirtumą tarp disponavimo teise ir naudojimosi ta teise.

Daugelį metų Sovietų valdžia skelbė, kad sovietinė konstitucija, nesvarbu Stalino ar Brežnevo, – tai demokratiškiausios politinės tvarkos, kada nors sukurtos žmogaus proto, įkūnijimas. Tiesa, tiek 1936 m., tiek 1977 m. svarstant konstitucijas netrūko balsų, raginusių eliminuoti respublikų teisę išstoti iš SSSR, atseit nė viena iš jų nenorinti palikti sąjungos [8]. Vis dėlto atsisakymo teise išliko konstitucine teise, socialistinio valstybingumo išraiška. Dėl šio pasitikėjimo 9-o dešimtmečio pabaigoje pareigūnams Maskvoje teko ne kartą sielotis.

Sovietiniai ideologai, pateisindami Lietuvos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą ir lipdydami tinkamus pamatus naujo socialistinio valstybingumo įvaizdžiui, rekonstravo Lietuvos praeitį. Prieš 1940 m. sovietai linko susitaikyti su Lietuvos nepriklausomybės faktu, net nuolat pabrėždavo, jog lietuviai turi jausti dėkingumą „Didžiajai Spalio revoliucijai”. 1920 m. liepos 12 d. Sovietų Rusija tapo pirmąja didvalstybe de jure pripažinusia „buržuazinę” Lietuvą [9]. Kaip 1940 m. vasario 16 d. dėstė „Pravda” – „Lietuva, kaip ir kiti Baltijos kraštai, gavo savo nacionalią, politinę nepriklausomybę tik Didžiosios Spalio Socialistinės Revoliucijos pergalės dėka”.

Lietuvą aneksavus, imtasi kritikuoti „buržuazinę” santvarką kaip milžiniškos apgavystės ir melo santvarką. O jau 1947 m. Lietuvos Mokslų Akademijos sekretorius socialiniams mokslams Vladas Niunkia paskelbė naują oficialią tiesą apie tai, kad lietuvių valstybingumas kilęs ne iš „buržuazinės” Lietuvos Respublikos, o greičiau iš Lietuvos Komunistų partijos vadovaujamos Lietuvos darbininkų ir valstiečių vyriausybės 1918 m. gruodžio 16 d. manifesto [10].

Toks teiginys pareikalavo istorinių studijų perorientavimo. Dar 1940 m. Justas Paleckis ne be patoso klausė: „Ar Lietuvoje bent kada buvo tikra liaudies demokratija? Ne, jos niekad nebuvo” [11]. Dabar gi po Niunkos autoritetingo pareiškimo istorikai išvelgė, kad sovietinis režimas Lietuvoje 1940 m. nėra kažkas naujo ir netikėto, bet natūralus 1918–1919 m. Lietuvos sovietinės respublikos tęsinys. 1980 m. istorikė Regina Žepkaitė rašė: „1918 m.–1919 m. Lietuvos darbo žmonės, komunistų partijos vadovaujami, kovojo už Lietuvos valstybingumo atkūrimą proletarinės valstybės forma” [12]. Taigi Lietuvos valstybingumas tariamai kilo iš Sovietų Lietuvos paskelbimo 1918 m. gruodžio mėn. ir iš Sovietų Rusijos guvaus šios deklaracijos pripažinimo.

Kol Lietuva buvo sovietinio režimo gniaužtuose, krašto nepriklausomybės atminimą saugojo lietuvių išeivija Vakaruose. „Valstybingumui” tapus

Sovietų Lietuvos politinio žodyno dalimi, emigrantai priėmė šį terminą kaip priemonę idealizuoti tarpukario Lietuvos Respubliką. Savo atsiminimuose Eduardas Turauskas rašė, kad 1940 m. Lietuvos diplomatai apeliavo į Antano Smetonos „patriotizmą ir valstybingumą“, nors šio pasitarimo protokoluose „valstybingumas“ nėra minimas. [13]

Galų gale sovietiniai autoriai sukūrė ir „buržuazinio valstybingumo“ terminą, nors čia išeivijos tvirtą įsitikinimą Lietuvos teisę gyvuoti nepriklausomai vadinsime „tautiniu valstybingumu“. Pačioje Lietuvoje, net jei tik keletas disidentų ir drįso atvirai garbinti prieškarinę valstybę, žymi dauguma tam tikrą tautinio valstybingumo formą tyliai laikė savo širdyse, idealizuodami Lietuvos Respubliką savo priešinimusi Sovietinės sistemos brukamoms vertybėms.

Tautinio valstybingumo koncepcija tvirtino, kad 1940 m. Sovietų kariuomenė neteisėtai okupavo Lietuvą, o tų pačių metų Liaudies Seimo aktai, reikalavę inkorporacijos, buvo ne kas kita kaip Maskvos surežisuotas „politisinis spektaklis“. [14] Bandydami atstatyti savo valstybingumą, lietuviai, pasinaudoję trumpu laiku tarp Sovietų atsitraukimo ir Vermachto įžengimo, 1941 m. birželio mėn. sudarė vyriausybę. Sovietų sugrįžimas 1944 – 1945 m. tapo antrąja okupacija. Tuo tarpu penkto dešimtmečio rezistencija simbolizavo pastangas atkurti tautinį valstybingumą.

Pralaimėjus ginkluotam pasipriešinimui, Vasario 16 ir Gruodžio 16 tapo dviejų valstybingumo konceptų susidūrimo lauku, kur abi datos nestokojo mito priemaišų. Lietuvių komunistai tik spaudžiami Maskvos paskelbė apie LTSR įkūrimą, o vadinamųjų tarybų organus 1919 m. greit išvaikė Raudonoji armija. Kita vertus, lietuviai ne iš karto pripažino 1918 m. Vasario 16 d. aktą savo valstybingumo gimimo diena. Tik paskesnė tradicija, laisva nuo politinio spaudimo iš viršaus, įtvirtino šią datą tautos atmintyje. Tikrasis „valstybės atkūrimo procesas, įskaitant administracijos sukūrimą, armijos organizavimą bei diplomatinį pripažinimą, turėjo savąjį kalendorių“ [15].

Minėtų valstybingumo koncepcijų konflikte liko nepastebėta dar vieno, sakytume, trečiojo valstybingumo koncepto raida. Kąkada Aleksandras Štormas, apibūdindamas 8-ojo dešimtmečio lietuvių politinę kultūrą, identifiko tokius jos aspektus kaip „teleologinę politinę sąmonę“ ir „pragmatiškai tautinę Lietuvos politinę sąmonę“. Iš esmės pirmoji – tapati tautiniam valstybingumui. O ir „pragmatiškai tautinę politinę sąmonę“, kaip politinio bei socialinio elgesio išraišką, taip pat galime laikyti valstybingumo atmaina, kurią aš siūlyčiau įvardyti „buitiniu valstybingumu“.

Štormas tai apibūdino taip:

„Manau, kad nesuklysiu pasakęs, jog viešpataujanti Lietuvoje pragmatiškai taktinė politinė sąmonė yra konservacinio pobūdžio... tauta kaip tokia

nutarė nutraukti aktyvią rezistenciją okupacijai ir prisitaikyti prie jos pirmųjų kraštui egzistencijos sąlygų, t. y. priėmė dalinį konformizmą, kaip savo pagrindinį nusistatymą. Tačiau ... toks konformistinis nusistatymas nereikia kapituliacijos; jis reiškia tik taktikos pakeitimą tiems pat tikslams siekti. O tam, kad tauta galėtų siekti bet kurių tikslų, reikia pirmoje eilėje išsaugoti jos gyvastį, o jei pavyks, tai ir sveikatą. Toks išsaugojimas yra ne kas kita, kaip tik tai, ką tenka vadinti konservacine funkcija" [16].

Šis buitinis valstybingumas neturėjo nei ideologijos, nei ideologų. Dalis lietuvių pripažino sovietinę tvarką, „pakluso“ jai, o kiti degė neapykanta okupantams, tretį, savo gretas papildydami naujų, jau sovietmečių išaugusių kartų atstovų, nors ir susitaikė su esamo režimo faktu, tačiau bandė ieškoti kelių lietuvybei išsaugoti. Tokio valstybingumo manifestacija tapo pasididžiavimas savų, lietuvių, poetų, rašytojų, muzikų laimėjimais, pasiektais net ir Sovietų valdymo laikotarpiu, beje, kaip ir džiaugsmas bei pasitenkinimas krepšininkų dėvimais marškinėliais su užrašu „Lietuva“. 1988 m. birželyje Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės organizatoriai šią gemalinę sistemą pavertė programa.

Sovietinis požiūris į valstybingumą, skatinamas ir įtvirtinamas oficialiosios istoriografijos bei cenzūros, Lietuvos visuomeniniame gyvenime dominavo iki devintojo dešimtmečio pabaigos. Suprantama, sovietų valdžia išnaudojo visas visuomenės ir švietimo sistemos kontrolės galimybes. Atkakliai buvo peršama mintis, kad 1940 m. lietuviai patys pasirinko Maskvą, o ne Berlyną, nors tuometiniai vadovaujantys SSSR sluoksniai neslėpė savo solidarumo su Vokietija ir netgi kaltino Lietuvą bei kitas Baltijos respublikas priešišku nusistatymu Maskvos–Berlyno ašies atžvilgiu bei mėgino joms inkriminuoti probritišką orientaciją [17]. Sovietinė interpretacija turėjo tam tikro pasisekimo: daug lietuvių intelektualų sakėsi skaitę gėdingus 1939 m. „slaptuosius protokolus“ dar studijų metais, bet nemažiau buvo ir tokių, kurie prisiekinėjo nieko nežinoję apie šiuos dokumentus iki 1988 m.

Socialistinio valstybingumo koncepcija, kaip ir daugelis kitų sovietinių mitų, žlugo pertvarkos ir viešumo laikotarpiu. Dar 1988 m. vasario mėn. sovietiniai pareigūnai Lietuvoje šnekėjo apie „suverenią respubliką“. Bet jau po trijų mėnesių Lionginas Šepetys pripažino, kad Vasario 16-oji buvo prasminga nemažam lietuvių skaičiui. Pagaliau 1988 m. rugpjūčio mėn., kada generolas Eduardas Eismuntas, panoręs agitacijai už atsiskyrimą inkriminuoti antisovietinę veiklą, buvo priverstas pripažinti tokio veiksmo konstitucingumą [18], socialistinis valstybingumas tapo pasmerktas.

Problemą išsprendė visuotinis lietuvių istorinės atminties atgimimas 1988 m. Uoliai sovietinių istorikų kurpta schema per akimirsnį suiro, lietu-

viai dabar galėjo atvirai reikšti savo mintis. Senoji karta dar prisiminė nepriklausomą Lietuvą, vidurinioji išgyveno karčią Sibiro tremties patirtį. Buvusiųjų tremtinių akimis – buitinis valstybingumas buvo beprasmis. Jie neįsijautė reikalo eiti į kompromisus su režimu, į kuriuos ėjo kiti. Tad 1988 m. ekstremistiniai nedvejodami, entuziastingai sveikino tautinį valstybingumą.

Žlungant Sovietų valdžiai, buitinis valstybingumas prarado pamatą savo egzistavimui. Jis gyvavo tol, kol reikėjo kompromisų su valdžia, tačiau 1989 m. be pačios Kompartijos nedaug kas mėgino apginti senąją tvarką. Dabar valstybingumas reikalavo veiksmo. Buitinis valstybingumas nepermaldaujamai nusekė paskui tautinį valstybingumą. Nors diskusijos kilo dėl tokių terminų kaip „savarankiškumas“, „suverenumas“ ir „nepriklausomybė“, oponentai – ir konservatyvios idėjos apie „nepriklausomą Lietuvą Sovietų Sąjungos sudėtyje“, ir radikali „nepriklausomybės be jokių specialių saitų su SSSR“ šalininkai, vienu balsu reikalavo įgyvendinti Lietuvos valstybingumą.

Likimo ironija, bet lietuvių politikoje šis žodis tebeturi galią. Vienu metu atrodė, kad A. Juozaitis, pavyzdžiui, 1988 m. balandį pasijuokė iš sovietinės jo kilmės. Bet 1988 m. pabaigoje buvo įrodinėta, kad jei Lietuva turi „valstybingumą“, tai ir lietuvių kalbai derėtų suteikti valstybinės kalbos statusą, o 1993 m. net tas pats A. Juozaitis su pagarba vartojo šį terminą, kalbėdamas apie Vincą Kudirką – „Lietuvos valstybingumo simboli (kartu su J. Basanavičiumi)“ [19]. Žodis kaip lazda – kadaise buvęs ginklas sovietinių ideologų rankose, pasirodė turįs du galus. Iš pradžių lietuviai atsuko jį prieš Maskvą, o po to suteikė garbingą statusą nuosavame žodyne.

Ir vis dėlto žodžio vartoseną liko neaiški. Romualdas Lankauskas 1989 m. kovo mėn. straipsnyje rašė: „Žinoma, ji [tauta] sugeba išlikti ir be valstybingumo, vadinasi, be nepriklausomos valstybės statuso...“, bet „teisė į valstybingumą šventa kiekvienos tautos teise“. Ir toliau paragino: „Atėjo laikas... pasmerkti Stalino–Hitlerio didelę žalą Lietuvos Respublikos valstybingumui, jį atkuriant ir įtvirtinant tarptautinėje plotmėje“ [20]. Jeigu čia „valstybingumas“ – „politinės nepriklausomybės“ sinonimas, tai ar neatrodo, kad „stalinistinės machinacijos“ padarė kur kas daugiau nei „žala“?

Taip pat Lankauskas dėstė: „Galingą valstybingumo troškimą mūsų tauta pademonstravo šimtatūkstantiniais mitingais ir tada, kai buvo surinkta vos ne du milijonai parašų protestuojant dėl Konstitucijos pataisų“ [21]. Atrodo, kad reikalavimai už ar prieš konstitucines pataisas priskirtini, kaip anksčiau siūlyta, buitinio, o ne tautinio valstybingumo kategorijai, apie kurią, regis, Lankauskas ir rašė.

Tame pačiame straipsnių rinkinyje paskelbtas ir Vlodo Paškevičiaus rašinys „Teisinės deformacijos ir valstybingumas“. Tiesa, valstybingumas čia

minimas tik vieną kartą: „Marksizmo klasikai manė, kad normali būklė yra tik tokia, kada nacija turi savo valstybingumą“ [22]. Gal visgi autoriui derėjo „valstybingumą“ priskirti prie vieno iš kritikuoto „socialistinio teisėtumo“ aspektų?

1989 m. lietuviai parėmė naująją valstybingumo sampratą kampanija, reikalavusia Sovietinę vyriausybę pripažinti 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. slapųjų protokolų egzistavimą. Tų pačių metų vasarą Gorbačiovas, nors ir nenoriai, sutiko sudaryti komisiją sovietų – nacių pakto sudarymo aplinkybėms ištirti. Tačiau ir po komisijos ataskaitos, patvirtinusios slapųjų protokolų egzistavimą, Sovietų vadovybė atkakliai tvirtino, kad protokolai neturėjo nieko bendro su sovietinio režimo įvedimu Lietuvoje [23].

Po to, kai 1989 m. gruodžio mėn. SSSR Liaudies deputatų suvažiavimas pasmerkė slaptuosius protokolus, Vytautas Landsbergis, tiesa, nevartodamas valstybingumo termino, pateikė savąjį valstybinių Lietuvos–Sovietų Sąjungos santykių sampratą: „To nutarimo reikšmė yra tame, kad Tarybų Sąjunga galų gale pripažino slapųjų protokolų buvimą ir tuo pačiu nusikaltimą hitlerinės Vokietijos ir stalininės Tarybų Sąjungos susitarimą ... Tas įvertinimas yra nepakankamas. Mes, komisijos nariai, sutikome pasirašyti, nes ko nors visai neteisingo ten nėra, bet ten yra ne visa teisybė. Atsakomybę bandoma priskirti Stalino aplinkai arba ir asmens valdžiai, nes kalbama apie asmeninės valdžios aktą. Pakankamai teisingai sakoma, kad tarybinė liaudis, kaip tame dokumente rašoma, nėra atsakinga. Aišku, ji buvo valdoma diktatorių, kurie tos liaudies nuomonės neklausė ir su ja nesiskaitė. Bet jau ten yra apeitas pagrindinis klausimas apie valstybės atsakomybę. Valstybė yra ta pati, ir ji negali suversti atsakomybės nei vienam, nei dviem asmenims. Ir tą atsakomybę ji neša toliau, ji ją jaučia, ir todėl yra tam tikras nervingumas ir vengimas atsakyti į pagrindinį klausimą“ [24].

Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktas simbolizavo tautinio valstybingumo triumfą ir drauge atsisakymą nuo socialistinio valstybingumo Sovietų konstitucijos rėmuose. Autoritetingo sovietinio 1977 m. Brežnevo konstitucijos kritiko nuomone, 72-ame straipsnyje užfiksuota teisė atsiskirti buvo „besąlyginė“. Norint ją realizuoti, nereikėjo nei SSSR, nei jokios kitos sovietinės respublikos aukščiausios valdžios organo sankcijos [25]. Kadangi ši konstitucinė klauzulė 1990 m. kovo 11 d. tebegaliojo, lietuviai, prireikus galėjo įrodinėti paskelbtos nepriklausomybės deklaracijos konstitucingumą. Vis dėlto jie apiformino savo veiksmą kaip tarpukario Lietuvos valstybingumo atkūrimą. Drauge deputatai, ignoruodami socialistinį valstybingumą, pastarojo atmainas sutapatino su buitiniu valstybingumu.

Tautinio valstybingumo triumfas 1990 m. iškėlė naujų problemų, iš kurių ypač aštri buvo kitų tautybių vietos Lietuvos politiniame gyvenime. Turbūt galėtume kalbėti netgi apie naują konkurentą – pilietinį valstybingumą, t. y. konceptą, teikiantį prioritetus individualioms piliečių, nepriklausomai nuo jų tautybės, teisėms ir pareigoms. Tačiau nesileiskime į nūdienos politinių doktrinų kolizijos aptarimą. Mes norėtume dar sykį pabrėžti akivaizdų dalyką, jog valstybingumo terminas prašosi kruopštaus apibrėžimo.

Pats žodis valstybingumas tiek kovo 11 d., tiek paskesniuose Aukščiausios Tarybos debatuose nevaidino lemiamo vaidmens, nors visą 1990 m. kovo mėn. respublikos parlamente netrūko batalijų dėl vieno ar kito žodžio taikymo. Geriausiai tai iliustruoja Sauliaus Šaltenio, Vytauto Landsbergio ir kt. diskusija dėl „nugyvento“, „sutrikdyto“, „išvarginto“, „nuskriausto“, „alinamo“ kaimo, vainikuota Kazio Sajos dejuose: „Reikės imti kalbos arbitražą, savo parlamente turėti nors vieną lietuviškai mokantį žmogų, kad tokių dalykų nebebūtų“ [26].

AT diskusijose „valstybingumas“ buvo pavartotas tik keletą kartų. Juozas Bulavas kalbėjo apie „Lietuvos Respublikos valstybingumo, Lietuvos nepriklausomybės įgyvendinimo uždavinį“. A. Bendinsko lūpose nuskambėjo frazė apie „valstybingumo tęstinumą“, o L. Jankelevičiui išsprūdo „klausimas dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo“. Tiesa, po kelių dienų ir A. Beriozovas ištare: „valstybingumą atkuriant“ [27].

„Atkurti“, „tęsti“ ar „įgyvendinti“? Regis, kiekvienu atveju žodis turi skirtingą prasmę. „Atkurti“ kelia prielaidą, kad valstybingumas turi būti atgavintas, t. y. valstybingumas yra prilyginamas „nepriklausomybei“. „Tęsti“ asocijuojasi su valstybingumo nepertraukiamumu. Bet čia natūraliai kyla keletas klausimų – kurį valstybingumą tęsti, kuriam teikiama pirmenybė? „Įgyvendinti“ tarsi pakiša mintį, jog valstybingumas tebuvo privalomas idealas, o ne „fait accompli“. Paprašyti veikiausiai oratoriai kiekvienas savaip išaiškin-tų šio žodžio prasmę.

Kai kurie deputatai siūlė kitas Lietuvos nepriklausomybės formules. Vytautas Landsbergis vartojo „suverenitetą“ arba „realią nepriklausomybę“. Česlovas Stankevičius taip pat vartojo „suverenitetą“. O ir nutarimai, priimti Landsbergiui vadovaujant, bylojo apie „visą valstybės suverenitetą“ bei „valstybinę nepriklausomybę“. Aukščiausioji Taryba atmetė Virgilijaus Čepaičio pasiūlytą rezoliuciją, kurioje figūravo tokia formuluotė: „Suverenitetas pavirs tikra nepriklausomybe“. Pareiškime „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ rašyta apie „suverenių galių vykdymą“, „nepriklausomą valstybę“ ir „visą valstybės suverenitetą“. Rodos, iš pradžių Landsbergis manė deklaracijoje vartoti „valstybingumą“, bet persigalvojo. [28]

Nors jau 1990 m. „valstybingumas“ vis rečiau skambėjo, tačiau kartkartėmis politikai jį tebevartojo. Štai Mečys Laurinkus kalbėjo apie lietuvių pastangas įtvirtinti „nepriklausomybę ir valstybingumą“ [29], o Rimantas Smetona pareiškė palaiką „Lietuvos valstybingumo ir savarankiškumo įtvirtinimą“ [30]. Abiem atvejais „valstybingumas“ atrodo reiškias kur kas daugiau, negu tik nepriklausomybę.

Istorikai bei kiti mokslininkai nebuvo tikslesni vartodami ar apibrėždami šį žodį. Vienu atveju juo reiškė minties konsensumą, kitu – programą, trečiuoju – įkvėpiančią idėją. Kai kas traktavo žodį kaip „nepriklausomybės“ sinonimą [31], tuo tarpu kiti naudojo jį apibūdindami Lietuvos valstybinę būklę [32]. Vienam istorikui pasiūlius peržiūrėti Sovietų Lietuvos valstybingumą [33], kitas paprieštaravo, kad valstybingumo koncepte būdvardžiui vietos nėra: „Tauta turi valstybingumą arba jo neturi – kitaip būti negali“ [34]. Turbūt ne pro šalį būtų politologams ir istorikams surasti terminui bendrą vardiklį.

1988–1990 m. šis žodis buvo mobilizuojantis, inspiruojantis ir idealizuojantis šūkis, kvietęs imtis veiksmų. „Valstybingumas“ veikiau tapo ne idealu ar absoliutu, bet kolektyvine vėliava, po kuria telkėsi ir buvo peržiūrima atitinkamo laikotarpio politinė mintis. Tikriausiai „valstybingumas“ stokoja būdvardžio, palengvinančio suprasti, apie ką yra šnekama. Nepaisant jo kilmės aplinkybių, mokslininkai mėgsta šį patrauklų ir naudingą terminą. Ir visgi „valstybingumas“ reikalauja aiškesnės eksplikacijos ir vartosenos.

Nuorodos ir literatūra:

1. Man visada patikdavo su savo tėvu ginčytis semantikos klausimais. Taipogi norėčiau padėkoti Violetai Motulaitei, padėjusiai man pradėti kovą dėl „valstybingumo“, bei Raimundui Lopatai, išsakiusiam naudingų, kritiškų komentarų pirminio šio straipsnio varianto atžvilgiu.
2. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. – Vilnius, 1991. P. 42, 45, 51, 59, 81, 102, 104, 149.
3. Römeris M. Lietuvos Konstitucinės teisės paskaitos. – Kaunas, 1937. D. I. P. 17–22; ištrauka iš šio veikalo „Atgimusios Lietuvos valstybės genezė“ žr. kn.: Politika ir kultūra. Politinė mintis Lietuvos Respublikoje (1918–1940). Sud. A. Jankauskas. – Vilnius, 1992. P. 51–52. „Panstwotość“ vartoseną Römerio lenkiškuose veikaluose žr. jo Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego – Lwów, 1908. P. 12, 14, 15, 18, 20, 53, 72, 96, 99, 109, 126–27, 130, 146, 148 ir kt. Pilsudskinininkas Leon Wasilewski taipogi mėgo šitą žodį. Žr. jo: Litwa i Białorus. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych. – Warszawa–Kraków, 1925. P. V, 2, 59, 85, 168, 172, 180, 187, 202, 204 ir kt.
4. Lietuvos Liaudies Seimas. – Vilnius, 1985. P. 26, 36, 37, 38, 50–51, 57, 60.
5. Juozaitis A. Sąjūdis ir demokratija. – Vilnius, 1990. P. 21.
6. Lietuvos Liaudies Seimas. P. 12–13, 16.

7. Konstitutsiia (osnovnoi zakon) Litovskoi Sovetskoi Socialističeskoj Respubliki. – Vilnius, 1987; Konstitutsiia SSSR. Politiko-pravovoi komentarii. – Moskva, 1982. S. 205–206, 213; Amerikiečių mokslininkų įvertinimą žr.: *Aspaturian V. The Union Republics in Soviet Diplomacy.* – Geneva, 1960. P. 102–8.

8. Konstitutsiia SSSR. S. 205–6, 213.

9. *Laurinavičius Č.* Lietuvos pripažinimo klausimu // Naujas požiūris į Lietuvos istoriją. – Kaunas, 1989. P. 105–111.

10. *Laurinavičius Č.* Dėl tarybinio valstybingumo Lietuvoje 1918–1919 m. // Naujas požiūris į Lietuvos istoriją. P. 41–59.

11. Lietuvos Liaudies Seimas. P. 39. Kita proga Paleckis pareiškė, jog 1940 m. komunistai užbaigė Vinco Mickevičiaus-Kapsuko pradėtą darbą: „Mes įgyvendiname jo viltį“. Žr.: *Pravda*, 1940 m. rugpjūčio 1 d.

12. *Žepkaitė R.* Diplomacija imperializmo tarnyboje. – Vilnius, 1980. P. 285.

13. *Turauskas E.* Lietuvos nepriklausomybės netenkant – įvykiai. – Chicago, b.d. P. 241; Lietuvos pasiuntinių pasitarimų, įvykusių Romoje 1940 m. rugsėjo 19–25 d. protokolai // *Gimtas kraštas*. 1990 04 17. Palyginkite angliško termino „Lithuanian statehood“ vartojimą kaip „our spiritual, spiritual and cultural identity“ sinonimą, taip pat nuorodą, į „the symbolic continuity of independent Lithuania's governmental institutions“ Kn.: *Valiunas J. K. Serving Lithuania Southampton*, New York, 1988. P. 109.

14. Šiuo požiriu yra įdomi Henriko Zimano mokinės Anna Louise Strong pastaba, paaiškinanti įvykius: „Procedūra buvo įspūdingai korektiška“. Žr.: *Anna Louis Strong. Lithuania's New Way.* – London, 1941. P. 58.

15. Žr.: *Vitkauskas P.* Diskusijos nerimsta: kas išvadavo Lietuvą iš nacionalinės priespaudos // *Komunistas*. 1988. Nr. 1. P. 46–54. Apie betvarę ir sumaištį trečiame dešimtmetyje pažymint pagrindinę nacionalinę šventę. Žr.: *Senn A. E. F. W. Colemanas* – JAV pasiuntinys Pabaltijo valstybėse 1922–1931 metais // *Lituanistica*. 1992. Nr. 1. P. 143–147.

16. 1940 m. gegužės 28 d. „Pravda“ apkaltino Estiją, teikiančią ekonominiuose santykiuose pirmenybę ne Vokietijai, bet D. Britanijai, o užsienio Reikalų komisaras Viačeslav Molotov, aiškindamas vokiečiams, kodėl SSSR pasiuntė kariuomenę į Baltijos respublikas, pareiškė, „kad iškilo reikalas baigti Baltijos šalyse Britanijos ir Prancūzijos intrigas, regztas prieš Vokietiją ir Sovietų Sąjungą“. Žr.: *Nazi – Soviet Relations, 1939–1941.* R. J. Stontag and J. S. Beddie, eds. – Washington, D. C., 1948. P. 154.

17. *Štromas A.* Politinė sąmonė Lietuvoje. – London, 1980. P. 66. 1978 m. paskelbtame straipsnyje „Lietuvos valstybingumo problemos“ (*Europos lietuvis*. 1978. Nr. 13–16) Štromas labai įvairiai vartojo „valstybingumą“: „valstybingumo neturinčios tautos“, „lietuvių tautos siekimas atstatyti savo nepriklausomą valstybingumą“, „valstybingumo tęstinumas“, „Lietuvos valstybingumo pilnutinė organizacija“, „Lietuvos valstybingumo pilnaties atstatymas“.

18. Apie 1988 m. įvykius žr.: *Senn A. E. Bundanti Lietuva.* – Vilnius, 1992.

19. *Toporov V.* Prava, a ne podarok // *Komsomolskaia pravda* (Vilnius), 1988 m. lapkričio 4 d.; *Andrašūnaitė R.* Asmenybė. Pokalbis su filosofu Arvydu Juozaičiu // *Tiesa*. 1993. Vasario 13 d.

20. *Lankauskas R.* Valstybingumas ir jo reikšmė // *Tautinis mentalitetas*. Sud. R. Grigas. – Vilnius, 1989. P. 155–156.

21. *Ibidem* P. 157.

22. *Poškevičius V.* Teisinės deformacijos ir valstybingumas // *Tautinis mentalitetas*. P. 162.

23. Žr.: Aleksandro Jakovlevo interviu „Pravdoje“, 1989 m. rugpjūčio mėn.; perspausdinta „Tiesoje“ 1989 m. rugpjūčio 19 d.

24. Pareiškimas spaudos konferencijoje. Žr.: *Senn A. E.* Su Akiračių vėliava. Įspūdžiai iš Lietuvos // *Akiračiai*. 1990. Nr. 3.

25. Konstitucija SSSR. S. 213.
26. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. – Vilnius, 1990. T. 1. P. 184–186.
27. Ibidem. T. 1. P. 2, 89, 190; T. 2. P. 9.
28. Ibidem. T. 1. P. 45, 46, 50, 85, 160, 310, 336. *Landsbergis V.* Laisvės byla. – Vilnius, 1992. P. 7. Landsbergis „valstybingumą“ vartojo retai, vieną kartą kaip „nepriklausomybės“ sinonimą (Laisvės byla, p. 259), kitą – tarsi turėdamas omenyje „nepriklausomybės tradicija“. *Landsbergis V.* Atgavę viltį. – Toronto, 1990. P. 18. Tiesa, vienoje iš kalbų nuskambėjo ir frazė „plėtoti ir susigražinti valstybingumą“ (Atgavę viltį, p. 56).
29. Mini interviu // Politika. 1991. Nr. 35. Vidinė viršelio pusė.
30. Einame į Seimo rinkimus // Politika. 1992. Nr. 16. P. 9.
31. *Prunskienė K.* Gintarinės ledi išpažintis. – Vilnius, 1992. P. 27. Terminas „gosudarstvennonst“ vartoseną žr.: *Gaidis V., Tureikaitė D., Šutinienė I.* Istorinė pamiat litovcev, (empirinės charakteristikos) // Sociologinės išsėdovonijon v Pribaltikė. – Vilnius, 1990. P. 7–16, 172–180.
32. Žr.: XX Amžius: Lietuvos valstybingumo problemos. Sud. G. Duoblys. – Vilnius, 1990; *Eidintas A.* Valstybės reikšmė tautos istorijai. Pranešimas, skaitytas minint Vasario 16-osios jubiliejų Lietuvos operos ir baletu teatre // Atgimimas. 1993. Nr. 7. P. 6–7.
33. Žr.: *Tamošiūnas M.* Sovietinė okupacijon ir neokomunistai // Tiesa. 1993. Nr. 35.
34. *Bauža C.* Valstybė – tautos būvio forma. Dar kartą apie tikrą ir tariamą valstybingumą // Lietuvos aidas. 1993. Nr. 69.